

Rózsafalvi Zsuzsanna

A Vasárnapi Ujság és a tudományos ismeretterjesztés

A szabadságharc leverése a sajtócenzúrában is nagy változásokat hozott: miként Lipták Dorottya Heckenast Gusztávról, a legendás könyvkiadóról írott tanulmányában¹ is hivatkozik erre. 1854-től a gyakorlatban is életbe lépett hazánkban a már két évvel korábban rögzített birodalmi sajtórendtartás – mely az 1848. márciusi események hatásaként elért sajtószabadságot egy csapásra elsöpörte. Ennek protokollja az utólagos cenzúra alkalmazása volt: az etikailag vagy politikailag aggályos tartalmú kiadványok megjelenési jogát megvonták, büntették. Nehéz volt lapkiadási engedélyt kapni: politikai és etikai értelemben is feddhetetlen előéletű, háttérű kiadó, szerkesztő számára ítélték meg. Az életbe lépő szabályzat szerint: „Ha valamely időszaki nyomtatványban folytonosan a trón, a monarchiai uralkodásforma, a birodalom álladalmi egysége és épsége, a monarchiai elv, a vallás, a közerkölcsiség, vagy általában az álladalmi társaság alapjai iránt ellenséges, vagy a közcsend és rend föntartásával össze nem egyeztethető irány követetik, úgy előrebocsátott kétszeri írásbeli sikertelen megintés után az illyes időszaki nyomtatványnak további kiadása azon koronaország helytartója által, mellyben ezen nyomtatvány kiadatik, három hónapra betiltható.”²

1854-ben ilyen sajtószabályozási környezetben alapította meg Heckenast Gusztáv, a róla elnevezett kiadóvállalat vezetője, Pákh Albert, Jókai Mór és Gyulai Pál szerkesztésében a *Vasárnapi Ujságot*. Heckenast – a fentiek miatt – politikamentes műfajokkal kísérletezett, és jól megérezte azt is, hogy a piacon nincs jelen a tudományok, a kultúra fejlődését közvetítő, általános ismeretterjesztő lap. Könynyebb volt lapkiadási engedélyt kapni egy enciklopédikus és közművelődési profilú vállalkozásra, mely a krízishelyzetben voltaképpen a kultúrateremtés és -örzés által a nemzet ellenállásának és öntudatának erősítését szolgálhatta.³

Az enciklopédikus lapok Nyugat-Európában már a harmincas évektől nagy sikernek örvendtek, ugyanis a műveltségismény megkövetelte a naprakész is-

¹ LIPTÁK Dorottya, *Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályáive az egyéni vállalatától a részvénytársaságig = A vállalkozó és a kultúra*, szerk. Uő, Bp., Kossuth, 2012, 44–100.

² *Magyar sajtójogi szabályok 1850–1867, Az időszaki nyomtatványokról*, 22. §. = *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*, szerk. Paál Vince, 2017, 62.

³ KOCSEY Anikó, *Az enciklopédikus lapok kialakulásának sajátos körülményei Magyarországon a XIX. század közepén = Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 11(2002), 1, 39–47.

meretek elsajátítását, aminek a statikusabb lexikonok mellett ekkor még ez lehetett a legdinamikusabb, és szinte egyetlen forrása.

A *Vasárnapi Ujság* nyugati mintákat (*Illustrierte Zeitung*, *Illustrated London News*) követve – a későbbiekben hivatkozott módon – tartalom és forma tekintetében egyaránt ötvözte az enciklopédikus és a családi lap profilját.⁴ Struktúrájába ugyanakkor átemelte a Heckenast által is preferált irodalmi lapok szerkesztésmódját, a folytatásokban megjelenő szépirodalmi művek közlését. A *Vasárnapi Ujság* – miként a műfaji kérdésével foglalkozó Miklóssy János fogalmazott – főképp az első évtizedben olyan néplap szeretett volna lenni, amely mindenkire szól.⁵ És mindenről, ami tudomány és irodalom, hagyomány és innováció, népszerű és építő, illetve közművelési – tehetjük hozzá.

A kiadó távol tartotta a politikát a lap hasábjaitól, s a közéleti-társadalmi közlendőt társlapja, egy párhuzamosan megjelentetett orgánuma, a *Politikai Ujdon-ságok* közegebe terelte. Így a főlapban a népszerű, színvonalas ismeretterjesztő profil vált dominánssá, kiszorítva ezzel a piacról azokat a néplapokat, melyekről joggal írta a *Vasárnapi Ujság* egyik névtelen levélírója olvasói üzenetében, „[...] hogy mostanság olly irmodoru olvasmányokat kívánnak a nép által olvastatni, annyira unalom alatti előadási módon, hogy az olvasni szeretők nemcsak meguntják, de szégyenlik is. Hozzátevék egyszersmind, hogy azok, kik olvasni nemcsak szeretnek, de a számukra irt lapokat szívesen olvassák is, az istállóí stýlnél feljebb álló, mivel több előadást is megértik, kik pedig meg nem értik, azok holmi Csizió-nál egyebet bizonyosan nem is fognak olvasni.”⁶

Hasonló közművelődési és ismeretterjesztő céllal, valamint törekvésekkel alakultak meg a tudományos társulatok, így például 1841-ben a Magyar Királyi Ismeretterjesztő Társulat is.

A lap indulásakor kilenc nagyobb, önálló rovatból állt, s a tudományok és kultúra fejlődésével, differenciálódásával még Pákh szerkesztősége idején (1854–1867) is ezt követve változtak a lap tartalmát tükröző rovatok. A lap indulásának évében ez az alábbiak szerint alakult:

1. Értekezések; elmélkedések
2. Költemények
3. Elbeszélések
4. Történeti rajzok
5. Ipar-, művészet-, gazdaszat-, természettudomány
6. Táj- és népismertetések; útirajzok
7. Életírások, jellemrajzok
8. Irodalmi ismertetések és viták
9. Háztartás, házi orvos

⁴ SCHÖPFLIN Aladár, *A legóvatosabb szerkesztő, Nagy Miklós emléke = Tükör*; 26(1938), 5, 379.

⁵ MIKLÓSSY János, „*Organum a nagy közönségért*” (*A Vasárnapi Ujság a Bach-korszak éveiben*) = *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1972, 329–342.

⁶ *Vidéki hangok = Vasárnapi Ujság*, 1854. március 26., 4, 31. Az idézetet szöveghűen közlöm, miként a továbbiakban is.

10. Fontosabb apró cikkek

11. Fametszvények (Magyarázó leírásokkal)

Hamarosan önálló rovatba került az irodalom, és elkülönült a művészet, csakúgy, mint a tudományos ismeretterjesztés. Nagy Miklós főszerkesztősége idején (1867–1905) már a lap nagyobb részét a *Történelem; régiségek és rokon tárgyai*; a *Hazai táj- és néprajzok, közintézetek, népszokások, műtárgyak; Általános nép- és országismeret*, valamint a *Természettudomány, ipar, gazdaság és rokon* című rovatokban közzétettek jelentették. A tudomány és ipar fejlődése témák sokaságát involválta, a feladat az volt, hogy a társadalom- és természettudomány új eredményeit az olvasókhöz eljuttassák, mint ahogy a régmúlt történelmi emlékeinek, alkotóinak, tudósainak a bemutatása is cél volt. De végső soron az irodalom, a tudomány művelése a nemzeti-társadalmi öntudat ébrentartását, a politikai ellenállás fokozását is jelentette ezen orgánumok (*Gartenlaube, Vasárnapi Ujság*) esetében.⁷

Az indulás időszakában hiánypótló laptípusmintát teremtett és mértéket adott, hitelessé azonban azáltal lett, hogy már Pákh Albert és Jókai Mór, de különösen az 1867-től a főszerkesztői teendőket ellátó Nagy Miklós idejében sem kizárólag publicisták, hanem az egyes szakterületek mérvadó tudósai írták az ismeretterjesztő és tudományos témájú írásokat. A hiteles ismeretközlés ily módon tekintélyt és népszerűséget biztosított a lapnak.

Jól illeszkedett e törekvés az Európában a 19. század elején, hazánkban pedig fél évszázados késéssel jelentkező információéhségre reflektáló, vagy éppen az új tudományos tapasztalatokat népszerű és ismeretterjesztő formában közvetítő lapok belső dinamikájába. Az ipari forradalom hatására megnövekedett a technika és tudományok iránti érdeklődés, ismeretterjesztő társaságok születtek, és létrejött a könyvkiadásnak egy speciális ága, az ismeret- és tudományterjesztő, mely ily módon professzionalizálódott.⁸ Tanulmányozva a *Vasárnapi Ujság* első évfolyamát, látható, hogy a bemutatott tudományterületek akkoriban voltak születőfélben, és csak egy szűk kutatói szakembergárda számára voltak hozzáférhetők. Példaképp az első évfolyamból idézve: a köszén összetételével, bányászatával és felhasználásával több szerző tanulmányosorozata és hozzászólása foglalkozott, de csillagászati és meteorológiai ismeretterjesztésre is vállalkoztak, erdészeti és villamoságtanhoz kötődő kérdésekről is írtak. E területek és témák rendre visszatértek a következő évtizedekben, ám az évek előrehaladtával már szaktudósok tollából. A sajtó követte és alakította is a befogadói-, olvasói igényeket: tudománynépszerűsítésével az oktatás mellett a legnagyobb hatást gyakorolta a Bach-korszakban. A tudományos munkatársak nevét, portréit és kutatási területeit kisebb-nagyobb időközönként reklám és önreklám céljával közölték, a lapzáró hirdetések között szerepeltek megjelent köteteik is.

⁷ MIKLÓSSY János, *A Vasárnapi Újság = A magyar sajtó története* II/1, 1848–1867, szerk. Kósáry Domonkos, Németh G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, 448–453.

⁸ MARÓTI Andor, *Esszé a tudományos ismeretterjesztésről = Valóság*, 57(2014), 4, 69–78.

A tudományos ismeretterjesztés körébe tartozó írások tudományágak szerinti szintetizálása tanulságos eredményeket hozhatna csakúgy, mint a szépirodalomra gyakorolt hatásuk számbavétele.

E tanulmány a változó címek alatt e rovatokban közreadott, a kulturális, néprajzi és épített örökséget bemutató szövegek egy csoportját vizsgálja. Ez a tematika a nemzeti identitás erősítése, az ismeretterjesztés és nem utolsósorban turisztikai szempontból is visszatérő témája volt a lapnak már korai korszakától fogva. Különösen igaz ez a hazai várakat, kastélyokat és romokat bemutató cikkekre, melyek ugyanakkor számos tudományterület – archaeológia, geneológia – eredményeire reflektálnak. E terület egyik legismertebb szakembere a genealógus Nagy Iván volt.

A műfaj előzményei

Az 1850-es években Bécsben felállított műemléki bizottság, a K. K. Central-comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, melynek hatásköre az egész birodalomra kiterjedt, hazánkban is hozzákezdett a történeti várak, romok, műemlékek számbavételéhez,⁹ ami hozzájárult a nemzeti múlt emlékei iránti tudományos érdeklődés felélénküléséhez. Ennek hatására a *Vasárnapi Újság* e témába vágó írások tucatját jelentette meg már indulásától fogva. Ezt megelőzően már a *Tudományos Gyűjtemény*ben is felbukkant egy-egy hazai várunk történetét összegző és a kutatását ösztönző írás.¹⁰ Szisztematikus gyűjtésről és feltárásról azonban csak 1850 után beszélhetünk. „Az 1850-es években alakult ki egy, a történelmi régészeti értékek iránt érdeklődő, tanárokból, papokból, építészekből és egyéb értelmiségiekből álló csoport, amely nyugati példák alapján megkezdte a nemzeti múlt emlékeinek gyűjtését. Tudományos kiadványsorozat (folyóirat) híján az első várleírások, várakat is bemutató útirajzok az 1854-ben indult kitűnő hetilapban, a *Vasárnapi Újság*ban jelentek meg (többnyire szép metszetekkel, rajzokkal illusztrálva).”¹¹ Az ismeretterjesztő lap tehát nemcsak fontosnak tartotta a témát, sőt élen járt annak különböző szempontú bemutatásában: *Hazai tájleírások* című rovatában (a cím *Hazai táj- és népraj-*

⁹ Kovács Valéria, *A műemlékek védelmére, a kincsek beszolgáltatása vonatkozó törvénykezelés = Honismeret*, (26)1998, 6, 39–44.

¹⁰ Több tucat várismertetés jelent meg a lapban, illetve könyvmatokra is elő lehetett fizetni. Vö.: Tóth Pál, *A visegrádi vár = Tudományos Gyűjtemény*, 1(1817), 11, 89–94; JANISS János, *Trentsin Vármegyéről, és különösen ezen vármegyének három régi: Trentsin, Beczkó, s Vág-Besztercze váraitól = Tudományos Gyűjtemény*, 7(1823), 1, 11–24. Visszatérő hirdetési szerint például Gömör Vármegyei kastélyok és várak, így Murány vagy Krasznahorka könyvmatos ábrázolásaira elő lehetett fizetni. Rajzolójuk „Boutibonne Lajos, kőre rajzolta Lántz József, ’s kőre edzette Schmid János”. *Gömör Vármegyei Tájékok’ Rajzolatjai = Tudományos Gyűjtemény*, 10(1826), 2, 127.

¹¹ Vö. CSORBA Csaba, *A magyarországi várkutatás története = Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, (23)1974, 2, 298–299.

zokra bővült a hatvanas években) sürgette a honi vártörténeti kutatásokat mint a nemzeti történelmet és a geográfiát egyszerre érintő témák feltárását, hangsúlyozottan hazai szakemberek közreműködésével és a lap nyújtotta publicitást kihasználva.

Történelmi múltunk és építészeti örökségünk bemutatását célzó módszeres honismertető munkájához kötődően a lap felhívást tett közzé, amelyen keresztül igyekezett a magasabb iskolázottságú olvasóréteget és az értelmiségieket is bevonni a munkába, legyen szó érdekes és informatív tematikák kereséséről, szövegek megírásáról vagy épített örökségünkről készített rajzok beküldéséről. S mivel a korai években a szerkesztőség még alig-alig dolgoztathatott saját illusztrátorokkal, pályázatain várta a releváns művészeti ábrázolásokat, alkotásokat.¹² Egybeesik tehát e törekvés a történészek vármegyekutatási programjával és az eredményeket feldolgozó monográfia-sorozat kiadásának megkezdésével.

Az első évtizedben a hírlapírók és azok a vidéki értelmiségiek adták át írásait a lapnak, akik, bár amatőrök voltak, professzionális módon tárták fel saját régiójuk történetét. Csupán néhány példát kiemelve: a szabadságharcos, nemzetőr, a későbbi rozsnyói polgármester, Sthymmel Samu felvidéki témákat dolgozott fel, a saját név és szignó alatt egyaránt dolgozó, alig harminchét évet élt Zombory Gusztáv félszáz helytörténeti és várkutatáshoz kapcsolódó cikket jegyzett, a jogász-történész Lehoczky Tivadar pedig Torda és Bereg egykori építményeit ismertette.¹³

¹² A *Vasárnapi Ujság* gazdaságtörténetét érintő konferencián (*Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból: a Vasárnapi Ujság. Polecolt-PIM, 2022. február 25.*) hívta fel Radnai Dániel a figyelmet egy, a témába vágó hirdetésre: „Kiadónk áldozatkészsége képessé tevén bennünket minden olly javításra, melly lapjaink emelésére s a közönség vágyainak kielégítésére kívánatos; szerencsések vagyunk ezennel minden tisztelt hazánkfiát értesíteni, különösen azokat, kik vidéken laknak, miszerint szerkesztőségünk minden olyan rajzért, melly a »Vasárnapi ujság« számára beküldetik és kiadásra érdemes, 1–2 darab aranyat fog adni. A képeknél nem a kidolgozás tökélyét, hanem a tárgy érdekességét vesszük tekintetbe; itthon magunk ugyanis minden képet művészi kezek által dolgoztatván ki újra; minélfogva e kívánatunknak bárki, aki csak keveset ért is a rajzoláshoz, képes megfelelni. Elfogadunk ennélfogva hazai tájképeket, nevezetes épületek és romladékok rajzait; érdekes régiségeket; élő vagy megholt hírneves hazafiak és honleányok arczképeit; tájviseleteket; figyelemre méltó ritka állatok alakrajzait; eredeti, valamely tájon zárólag szokásos eszközök, edények formáit, historiai emlékszobrok vázlatait, földből kiásott leleményeket és minden más tanuságos rajzot, bárha csak körvonalazott (contour) minőségben is. A rajzok a szerkesztőséghez küldendők, ugyan az adja ki a díjakat. Ez nem pályázat, hanem állandó díjazás, melly minden elfogadott munka szerzőjének kiadatik. – Pest, 1856. Junius 5-én.” A „VASÁRNAPI UJSÁG” SZERKESZTŐSÉGE, *Szerkesztői értesítés!!! = Vasárnapi Ujság*, 1856. június 8., 23, 200.

¹³ Nagy Iván is csatlakozott e kezdeményezéshez. Várkonyi Ágnes kutatásai szerint „[b]ekapcsolódik ennek a közösségnek a vármegyétörténeti monográfiák közös kutató programjába, a Magyar Monográfusok Társasága keretei között a vármegyei történetek módszertani alapvetésének kidolgozásába. Ipolyi Arnold és Lehoczky Tivadar, Pesty Frigyes, Ráth Károly, Rómer Flóris, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Szontagh Dániel hasonlóan gondolkoztak és hasonló értékrendet követtek, mint Nagy Iván.” R. VÁRKONYI Ágnes, *Nagy Iván, történetíró a polgári átalakulás korában = Nagy*

A szisztematikus feltárás igénye sem sokat váratott magára: 1861-ben Márton Ferenc történész, törvényszéki bíró *Régi váraink ügyében* címmel kutatásössztönző cikket tett közzé, melyben már a módszertani továbblépést sürgette. „Legrégibb váraink eredetének hiteles történelme kihatatlan, s a mi csekélyt róluk tudunk, az is csak hypothesisen és elmefuttatásokon alapszik. Mert régi levéltárainkat az egymást érő zavaros hadjáratok, melyeknek gyakori dulásaikban Arad, mint végmegeye, sokat szenvedett – felemésztették. A szájbeli hagyományok (oralis traditio) és mondák közt pedig eligazodninem tudunk [...]. Öreg váraink leírását sokan megkísértették. Nyomozásuk hasznavehető ugyan, noha a kort, melyben emeltetett, kiaknázni a legjobb szándok mellett sem sikerült; azért mégis némi fényt és világot árasztottak a tudományra. Nekünk csatlakoznunk kell; csak úgy haladhatunk bizton előre, ha összeműködünk [...]. Semmisen hiányzik, csak akarat kell; lépjenek elő a szaktudósok, a tehetősök és értelmesök. Hiszem, hogy a nemzet bizonyára kötelességét megérteni és meleg részvétellel adja oda beleegyezését. Hisz még soha el nem maradt, hol csak erejét a jó ügy igénybe kívánta venni. Vannak minden vármegyének kitünő czelebritásai, kik elég ismeretséggel birnak arra, hogy a dolog élére álljanak, és egymást kölcsönösen gyámolítsák, hogy egy állandó, erős társulatot alkossanak.”¹⁴

Márton Ferenc konkrét javaslatai között tudományos célkitűzések szerepelnek, úgymint archeológiai társulatok felállítása a vármegyében az Akadémia támogatásával, a magán-, családi, városi és egyházi levéltárak felmérése, módszeres kutatása, a fellelt okmányok hiteles másolatainak elkészítése és összegyűjtése. Végezetül az ásatások megkezdése és régészeti leletek szisztematikus feltárása. Mindez nem maradt eredmény nélkül, aminek lenyomata a lap e műfajú írásaiban is kirajzolódik, de egy-egy ásatás híre és eredménye a *Mi újság?* hírrovatba is bekerült a hatvanas években.¹⁵

Az időközben megalakult családi és közművelődési lapok is felkarolták a témát. (*A Magyarország és a Nagyvilág* és *Az Ország Tükre* is foglalkozott a kérdéssel, a *Hazánk s a Külföld* önálló rovatot is szentelt a témának *Tájékek, várak és városok* címmel. Az 1859-ben indult *Archaeologiai Közlemények* professzionalizálta a témát – igaz, szűkebb szakmai közösség körében, és szakemberekre számítva olvasóként. A *Vasárnapi Újság* új főszerkesztője, mint sok területen, ebben a témában is paradigmaváltást hozott: Nagy Miklós már tudósokat kért fel a professzionális ismeretközlésre, s ezzel meghaladta a konkurens lapok gyakorlatát, s megelőzte a kortárs konkurens lapokat.

A fentebb vázolt tendencia, azaz hogy szakemberek szóltak ismeretterjesztő tónusban, szinte minden tudományterületre érvényesnek tekinthető. E tanulmány keretei között a genealógiai munkásságáról ismert Nagy Iván emelhető ki – aki ekkor az Egyetemi Könyvtár első őrre, a Magyar Tudományos Akadémia leve-

Iván emlékezete, szerk. Tyekviczka Árpád, Balassagyarmat, Nagy Iván Történelmi Kör, Nógrád Megyei Levéltár, 2000, 15 (Nagy Iván Könyvek, 6).

¹⁴ MÁRTON Ferenc, *Régi Váraink ügyében* = *Vasárnapi Újság*, 1861. december 15., 50, 597.

¹⁵ *Régészeti ásatások Egerben. Mi újság?* = *Vasárnapi Újság*, 1862. szeptember 28., 39, 467.

lező, majd rendes tagja, később a *Képviselőházi Napló* főszerkesztője. Nagy Iván a hatvanas évektől saját neve mellett N – n és N. I. álnéven írta témában például többek között Apponykőről, Bozókról, Szalánvárról, Füzérről, Leleszről, Zboróról, Hainburg váráról, s emellett folyamatosan publikálta genealógiai kutatásai eredményeit, illetve hely- és vártörténeti összefoglalók sorát közölte a hetilapban, elméleti megfontolásait, szakcikkeiket az *Archaeológiai Közleményekben* publikálta.¹⁶ A szövegek mellé romantikus beállítású és hangulatú rajzok és fametszetek készültek illusztrációként és a helyszín bemutatására. Nagy Iván cikkeinek illusztrátora Keleti Gusztáv volt, a képek kiválasztásában a szerző maga is segédkezett.

Nagy Iván saját néven (vagy ismert álnevei egyikén) jegyzett írásai megjelenésére 1863-tól van adatunk. A *Vasárnapi Ujság* legendás, második főszerkesztője Nagy Ivánnak küldött, töredékben fennmaradt levelei¹⁷ publikálandó anyagok küldésére vonatkozó kéréseket fogalmazznak meg, vonatkozó helytörténeti cikkeket várt a tudóstól vagy annak baráti körétől.

Nagy Ivánnak a *Vasárnapi Ujság* főszerkesztőjével való levelezéséből – amely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában lelhető fel – kitűnik, hogy az anyaggyűjtésben és a munkatársak ajánlásában is segített a lapnak. Minden bizonnyal 1864-ből való az a *Vasárnapi Ujság* főszerkesztője által írt levél, amely Nagy Ivánnak szóló kérést tartalmaz: egy Nógrád vármegyét bemutató cikksorozathoz kért tőle írást, valamint a közbenjárását Szontagh Pálnál, hogy a környéket ismerő szakemberként ő is küldjön egy szöveget.

Nagy Iván ekkor egy családtörténeti cikkel járult hozzá a Nógrád megyéből alcímű országismereti vállalkozáshoz: *A Drágffyak igazi címeréről* értekezett.

Kedves barátom!

A „Vasárnapi Ujság” legközelebbi számában több Nógrád-megyei képet közlök, melyeket rajzolóim az utóbbi hetekben ott a hely színén készítettek, így B.- Gyarmatról, Szécsényről, a B.-Gyarmat és Szécsény közti vidékről (ahol a hadgyakorlatok lesznek), Kékkőről, Zsélyről, stb.-

Némi adatokat és följegyzéseket Pulszky Ágost ígért holnaputánra, Pintértől is várok valamit – a palócokról.

Köszönettel venném, ha Te is adnál valami közleményt Nógrádra vonatkozólag, s biztatnád Szontagh Pál ő exc.-ját, hogy ő is – adjon valamit. (Különben levélben is fölkértem erre.)

¹⁶ Ld. például NAGY Iván, *Tanulmányok a várrendszer némely viszonyairól* = *Magyar Akadémiai Értesítő, Philosophiai, Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye*, 5. kötet, 1865, 3, 341–352. Erről ld. bővebben CSORBA 1974, i. m. 299.

¹⁷ Fennmaradt levelezésük az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattárában található. A nógrádi gyűjtemény nem őriz forrást a *Vasárnapi Ujsággal* való közreműködésre vonatkozóan. TÓTH Tamás, *Nagy Iván iratai*, Balassagyarmat, Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár, 2003 (Nagy Iván Könyvek, 13).

Persze, amint szept. 13-ig megkapok, csak azt közölhetném e héten, - a mi később érkezik, azt egy héttel később, amikor a 2-ik közleményt adjuk Nógrád megyéről.

Kérésemet szíves figyelmedbe ajánlva, maradok
régi öreg híved
Nagy Miklós
Bpest, 1864 szept. 8.¹⁸

E hálózatosság működhetett, azonban a kapcsolati háló nyomán kialakult szerzői gárdát a maga teljességében nehéz felderíteni, ugyanis a nógrádi és felvidéki helytörténeti vonatkozású cikkek zöme szignózatlan, vagy ez idáig azonosítatlan névbetűik mögé rejtőzött szerzőket takarnak. Hogy Nagy Iván az említetteknel is többet dolgozhatott a lap számára, mutatja, hogy egy datálatlan, de minden bizonynyal 1870-ben kelt levélben a főszerkesztő a portréját kéri el, hogy azt munkatársak között közzétehesse:¹⁹ „Én mindenekelőtt egy fényképét kérném, hogy a V. U. munkatársai csoportozatába lerajzoltassam. Azt hittem, megvan nálam, de nem találok; s bár szerezttem, megszerezni nem tudtam. Ha postafordultával szíves lenne megküldeni, még idejében jőne.

Dolgozatokat nem várok kegyedtől, míg egészsége teljesen helyre nem áll; legfőbb arra kérem, hogy ha pestis, kir. jubileumok vagy más ilyesmi alkalomszerű dolgoknál eszébe jut valami historia reminiscencia, figyelmeztessen két sorban; hol keressék rá.

Teljes javulást kívánva maradok szerető híve, Nagy M.”²⁰

Nagy Iván naplójából kitűnik, hogy a főszerkesztővel baráti kapcsolatban álltak: 1868 szeptemberében a bihari Alsó-Toldon látogatta meg Nagy Miklóst, aki viszonzásképpen Szontagh Pállal márciusban volt a geneológus és családja vendége.²¹ Szontagh csupán hat, saját névvel jegyzett, de nem regionális vonatkozású írást közölt a *Vasárnapi Ujságban*, ám vélelmezhető, hogy ennél többször publikálhatott.

Nagy Iván a hetvenes évektől már nem írta lapba, noha a téma még évtizedekig aktuális volt. Ennek két oka is lehetett: 1868 nyarán két gyermeke életét veszítette, ami megviselte a tudóst, és 1870-ben megvált az Egyetemi Könyvtári állásától és átvette a *Képviseelőházi Napló* szerkesztését, majd visszavonult horpácsi birtokára.

¹⁸ Nagy Iván Nagy Miklósnak, Bp., 1864. szeptember 8., OSZK Kézirattár, Levelestár, Nagy Iván Nagy Miklósnak.

¹⁹ [N. n.], Nagy Iván = *Vasárnapi Ujság*, 1870. március 20., 12, 141–142.

²⁰ Nagy Miklós Nagy Ivánnak [h. n., é. n.], OSZK Kézirattár, Levelestár, Nagy Miklós Nagy Ivánnak.

²¹ Nagy Iván naplója, *Visszaemlékezések*, szerk. Tyekvicska Árpád, Balassagyarmat, Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár, 1998, 213–215 (Nagy Iván Könyvek, 1). Későbbi találkozásról nincs adatunk: 1868-ban veszíti el két kicsi gyermekét Nagy Iván, ami magyarázhatja további zárkózott életvitelét.

A *Vasárnapi Ujság* azonban folytatta az újabb vártörténeti írások közlését, ami mögött minden bizonnyal magát a lap főszerkesztőjét vagy főmunkatársát, Szász Károlyt kell sejtenuünk. Ezek az írások – más, helytörténeti jellegű cikkekhez hasonlóan – már rutinmunkát sejtetnek: a forrásanyagok szaporodásával publicista rutinnal születtek a leírások.

Nem a vártematikához, de a nógrádi régió bemutatásához kapcsolódik az a levél, amely rávilágít e tendenciára, s amelyet más, de szintén rokon tárgy, a Nagy Iván tollából származó helytörténeti vonatkozású szövegek vagy adatközlések miatt is érdemes idézni.²² Madách Imre baráti kapcsolatot ápolt a genealógussal, néhány látogatásának emlékét a tudós naplója is őrzi. A levél kapcsolódik az irodalmi emlékhelyek bemutatásának a századfordulón új színként megjelenő tendenciájához. A népszerű írások születésének körülményeire világít rá Madách Aladár Palágyi Lajoshoz írott levele, melyben édesapjáról, Madách Imréről és a nógrádi környezetéről készített képes ismeretterjesztő írás létrejöttét ismerteti és bírálja:

„Igazán furcsák azok a szerkesztő urak. Néha Húbele Balázs módra összetakoltatnak valami tárgyat ha kedvük szottyán reá, máskor ugyan az szépen összeállítva – nem kell. Azt hiszik hogy az írók és művészek csizmadiák vagy szabók. Néhány éve járt itt Kimnách.²³ Felvett szép látképeket a kastélyról, parkról ahol Madách Imre mint ősi tulajdonán az *Ember Tragédiáját* írta, lerajzolta a szobát a hol írta; amelyet akkorra az eredeti bútorral berendeztem úgy mint akkor volt, stb. az egészet egy szép összeállításba foglalta s kezdte kínálni a lapoknak. De csak mint a ló kupeczek mert kínálta ingyen akarták. Odaadta hát ingyen, de akkor már nyeretget is akartak hozzá! – A *Vasárnapi Ujság* kikötötte hogy a képeket megcsontkítva: barbár módra minden művészettől kivetkőzve közli, de írjon hozzá szöveget is. A festő művész írjon. Szegény Kimnách mit tegyen, írt szegény! – Így jött ki a kép. Tessék Budapesten kikerestetni. Hozzám fordult szegény akkor levélben hogy írjak néki adatokat – Persze az ilyen adatokból már kéz által össze tákolt cikkek egész gyönyörűség a beavatottnak.”²⁴

A Madách Aladár által említett eset 1897-ben történhetett, amikor Kimnach László képei megjelentek Palágyi Lajos testvérének, Menyhértnek Madách ifjúságáról írott cikke mellett.²⁵

Az a professzionalista tudományos ismeretterjesztés, amely a hetvenes években jellemezte a lapot, a nyolcvanas évek végén már veszít erejéből, és a kilencvenes években már alig érzékelhető. Az újonnan megjelent szak- és az enciklopédikus,

²² Talán azért is kapcsolható e levél tanulmányunk végére, mert Madách – Nagy Iván naplója tanulása szerint – több ízben volt a szerző vendége.

²³ Kimnach László (1857–1906): festő- és grafikuművész, Székely Bertalan és Benczúr Gyula tanítványa. Freskókat is készített.

²⁴ *Madách Aladár Palágyi Lajosnak*, Alsósztrégova, 1895. július 4., OSZK Kézirattár, Levelestár, Madách Aladár Palágyi Lajosnak.

²⁵ PALÁGYI Menyhért, *Madách Imre ifjúsága = Vasárnapi Ujság*, 1897. december 5., 49, 817–821; december 12., 50, 843–846; december 19., 51, 857–858.

családi lapok versengése közepette már nem volt lehetőség és igény sem a korábbi mintázat működtetésére, a tudósok lassan kivonultak a lap mögül. A professzionális újságírás e téren is átvette a szerepet. Hasonló tendencia figyelhető meg a lap egészében. Amennyiben egy-egy tudós elköteleződött a lap mellett, az a részterületek előnyére vált, azonban ez a 19–20. század fordulójára már ritka jelenségnek számított.

Mindazonáltal számos tudós támogatta a hosszú életű lapot, s ennek feldolgozása érdemi információkkal egészítené ki a *Vasárnapi Ujság*ról való gondolkodásunkat.

Rózsafalvi Zsuzsanna

***Vasárnapi Ujság* and scientific dissemination**

When the encyclopedic journal *Vasárnapi Ujság* was launched, its main objective was to spread knowledge and support national identity: it also subordinated its writings related to domestic culture and scientific knowledge dissemination. Its articles related to all disciplines published the latest research results of the era. In my article, I examined one area, the beginning of domestic castle research, which summarized the results of many scientific fields. The appearance of the topic can be linked to Ferenc Márton's article „Regarding our Old Castles” published in *Vasárnapi Ujság*, in which the author proposed the establishment of archaeological associations in the counties with the support of the Academy, but urged the survey and methodical research of private, family, city and church archives, the documents found preparation and collection of certified copies. Renowned scientists published informative articles on the results of the works. In my study, I examine the Nógrád-related writings of Iván Nagy, who is also known as a family and local historian, which have the characteristics of a scientific essay and popular knowledge dissemination. I quote details from his correspondence with the editor-in-chief of the paper, which also shed light on the process of the paper's editing.

Keywords: encyclopedic journal, scientific dissemination, castle research, local history, Nógrád County, Iván Nagy.